

Jan van Hout als stadssecretaris

Rudi van Maanen (Universiteit Leiden)

Toen mij gevraagd werd in het kader van dit symposium een lezing te houden over Jan van Hout als een drijvende kracht achter het bestuurlijk gebeuren, deed zich de discussie voor over de titel van mijn bijdrage. Deze discussie was heel instructief over de figuur Van Hout. Officieel was hij geen bestuurder, maar een ambtenaar. Maar “Jan van Hout als ambtenaar” doet hem toch te weinig recht. Waren moderne termen als “bestuursmedewerker” of “beleidsadviseur” niet veel meer van toepassing? Ikzelf voelde wel iets voor “Jan van Hout als systematicus”. Maar dat gaf weer niet aan waarover mijn lezing zou moeten gaan, nl. Jan van Hout als stadssecretaris. En eigenlijk is dat de meest treffende titel.

Ik ga het hebben over Van Hout, zoals hij zich in zijn functie van secretaris van de stad Leiden heeft gemanifesteerd. Ik wil dat doen vanuit het perspectief van de vormgeving van het archief. Voor een effectief bestuur is een efficiënte informatievoorziening van groot belang. Jan van Hout had dat door als geen ander en besteedde veel aandacht aan de inrichting van het Leidse stadsarchief. Zijn archivering beschouw ik als spiegel van zijn secretariaat. Meer dan 40 jaar oefende hij het ambt van secretaris uit.¹ Geen last van arbeidsmobiliteit of *job rotation*. Door zo'n langdurige ambtstermijn kon je een enorme dossierkennis opbouwen en had je de mogelijkheid veel van je ideeën te realiseren en continu je visie naar voren te brengen. En zeker als dat om een man als Van Hout gaat, die enerzijds zijn mening niet onder stoelen of banken stak en anderzijds een enorm krediet had wegens zijn rol tijdens het Beleg.

Nadat Van Hout twee jaar als klerk in dienst was geweest van secretaris mr. Jacob de Milde, volgde hij deze na zijn overlijden op. Hoewel pas 21 jaar, en geen afgestudeerd jurist, werd hij op 14 augustus 1564 tot stadssecretaris benoemd voor een periode van zes of zeven jaar, afhankelijk van de wens van het dan zittende bestuur.² Die periode zat hij niet uit, omdat hij moest uitwijken in februari 1569.³ In januari 1573 wendde hij zich tot het stadsbestuur met verzoek om weer in zijn oude functie te worden aangesteld, in de plaats van de inmiddels benoemde Foy van Brouhoven, die overigens de post niet ambieerde. Van Hout werd per 9 augustus 1573 opnieuw aangesteld, voor één jaar, wegens de “turbulenten tydt”.

Het zou nog veel turbulenter worden!! Precies een jaar later, dwz. tijdens het Beleg, werd zijn contract verlengd, maar nu minimaal totdat de stad ontzet zou zijn.⁴ Op 24 oktober 1574 werd hij herbenaemd voor een periode van zes jaar, of tot er vrede gesloten zou zijn, zoals er nu bijgezegd werd.⁵ Dat zou nog lang op zich laten wachten. Opnieuw werden er contracten gesloten voor zes jaar, in 1580⁶ en in 1587.⁷ Op 6 november 1592 werd Van Hout uiteindelijk aangesteld voor het leven.⁸ Daarnaast fungeerde Van Hout incidenteel als klerk ter tresorie, omdat die functie vacant was.⁹

Voordat ik het over de archiefvormgeving ga hebben, moet ik eerst iets zeggen over wat de stadssecretaris zoal moest doen.

Het contract van 1592 geeft de volgende taken:

- *De stadssecretaris was werkzaam voor de diverse bestuurscolleges. Hij moest bij de vergaderingen aanwezig zijn en notuleren. Hij moest de correspondentie verzorgen.
- *De keuren ontwerpen op basis van besluiten van het Gerecht.
- *Indien het door burgemeesters nodig geoordeeld werd, op dienstreis.
- *De stadssecretaris was natuurlijk ook chef van de secretarie. Om aan zijn verplichtingen te kunnen voldoen moest hij een voldoende aantal klerken in dienst hebben, overigens voor zijn eigen rekening.¹⁰ De regeling van de secretarie was in een verordening vastgelegd,¹¹ de

Ordonnantie ende onderrichtinge van de ordre of geregeltheyt die van nu voortsanen ter secretaraye ... sal werden onderhouden, van 16 december 1592.

Over archiefvorming werd in de instructies nauwelijks iets geregeld. Maar deze verordening geeft expliciete aanwijzingen voor post- en archiefzaken en wijst er ook op dat er een systematische archiefberging bestond. Niet minder dan 34 registers moesten worden bijgehouden. En na gebruik van een register moest dit weer teruggebracht worden “op zijn aangewezen plaetse, opdat men ’t aldaer ... zal mogen vinden ende gebruycken”. Bij ieder van de registers werd minutieus bepaald wat er in opgenomen diende te worden en op welke manier; soms ook de vorm van het register en de vormgeving van een bladzijde; soms werd indicering voorgeschreven, om zaken beter te kunnen vinden. Daarna volgen de “generale onderrechtingen voor de clercken”. Zij moesten keurig schrijven, behoorlijk spellen, goed Nederlands gebruiken (geen bastaardwoorden). Aan de secretaris mochten alleen gecorrigeerde stukken ter tekening voorgelegd worden. Ze moesten een register bijhouden voor de voortgangscontrole van alle zaken die in behandeling waren. De werktijden waren van 7-12 en 2-7. Maar alvorens naar hun werk te gaan, moesten de klerken eerst langs het huis van Jan van Hout om eventuele opdrachten mee te krijgen. Zelf was hij dan al uren aan het werk.¹²

Archiefvormgeving

Ten tijde van Van Hout waren er in grote lijnen drie werkvelden van de secretarie te onderkennen:

1. secretariële ondersteuning van het wetgevende en uitvoerende bestuur (dus vroedschap, burgemeesters en Gerecht, het college van schout, schepenen en burgemeesters; dus niet de rechtbank)
 2. administratie behorende bij de civiele en criminele stedelijke rechtspraak (dus de vierschaar of schepenenbank). Hieronder vielen ook de arbitrage tussen burgers en de rechtspraak inzake de gemenelandsmiddelen (“craqueelboeken”).
 3. administratie ten gevolge van de vrijwillige rechtspraak, zoals onroerend goedtransacties, onder curatelestellingen, huwelijkssluitingen of testamenten (het werk van schepenen).
- Deze drie gebieden vormden aanvankelijk een ongedeeld geheel. Maar juist tijdens Van Houts secretariaat trad specialisatie op. Zijn instructie van 1587 schreef hem voor twee beëdigde plaatsvervangende klerken in dienst te hebben, een voor de burgemeesterskamer en een voor de griffie. Met andere woorden, er werd onderscheid gemaakt tussen enerzijds het werkveld van de uitvoerende en wetgevende macht (*policie*) en anderzijds van de rechterlijke macht (*justicie*). Pas in 1599 kwam de functie van griffier tot stand, nevens geschikt aan de secretaris van de stad. De eerste was Jacob van Leeuwen, schoonzoon van Van Hout. Een derde specialist werd de klerk ter rekenkamer, als hoedanig Aelbrecht Garbrantsz. ging optreden, een neef van Van Hout.¹³

De fysieke archiefberging werd in tweeën gedeeld: Het statisch archief van de secretarie werd geborgen op de westelijke zolder van het stadhuis, dat van de rechtbank op een zolder boven de griffie.¹⁴ De series van de vrijwillige rechtspraak werden bij het secretariearchief geborgen. Beide zolders werden speciaal voor dit doel in orde gemaakt.

Deze organisatorische veranderingen waren ongetwijfeld een antwoord op de taakverzwaring van de stedelijke secretarie, veroorzaakt door de explosieve bevolkingsgroei. Van ca. 12.000 inwoners in 1581 was Leiden gegroeid naar zo’n 32 à 33.000 ten tijde van Van Houts dood. Een groei van circa 170% dus. Het aantal contacten met de burger nam evenredig toe; afhandeling van verzoekschriften, huwelijkssluitingen, onroerend goedtransacties, geschillen,

misdaden. Deze ontwikkelingen zetten aan tot nieuwe registervorming.¹⁵ Deels stroomlijnde Van Hout de registratuur, doordat hij verschillende stukken betreffende een bepaald onderwerp voortaan bijeen in een register liet inboeken, in plaats van losse bewaring, op zijn best opgeregen aan een lias.¹⁶ Maar merendeels betreft de vernieuwing de initiatie van geheel nieuwe registers, soms als *bifurcatie* (splitsing).

Om te beginnen pakte Van Hout de series “van algemene aard” aan, zoals wij archivariissen dat zo mooi zeggen; series dus waarvan de inhoud een heel algemeen, dwz geen speciaal, karakter heeft. In 1574, pal na het Ontzet begon hij een “journal van alle besoignen van ... burgemeesteren, schepenen ende vroetschappen”. Het bestaande *Memoriaalboek* (SA I 390) en *Gerechtsdagboek* (SA I 1383) werden niet langer bijgehouden. Genoemd *journal* en het *Register Diversorum* kwamen ervoor in de plaats. Sedert eind 1579 vervielen de aantekeningen van de vroedschapsvergaderingen,¹⁷ nadat in juli al een net resolutieboek begonnen was, als vervolg op het in 1572 gestaakte.¹⁸ In 1581 ving het missivenboek aan, met afschriften van de uitgaande officiële stukken.

Het *journal*, beter bekend als Gerechtsdagboek A1, werd in 1587 gesplitst in een Gerechtsdagboek en een burgemeesterdagboek.¹⁹ Niet alleen het verschil tussen secretarie en griffie, maar dus ook tussen de bestuurscolleges van de burgemeesters en het Gerecht werd in de administratieve organisatie neergelegd.

Naast de algemene series werden in verband met allerlei specifieke taken van het openbaar bestuur nog eens 15 nieuwe registers gestart; bovendien 4 op het gebied van de belastingen; op het gebied van de volontaire rechtspraak 8. De civiele en criminele rechtspraak was ook goed voor 8 nieuwe series. Uniek daarbij in de Republiek was de introductie van arbitragecommissies.²⁰ Geschillen tussen burens vinden we in de zgn. *buurkwestieboeken* (1583).²¹ Nieuw was ook het college van Vredemakers (1598), voor het beslechten van kleine geschillen (soort kantongerecht). De kadastrale boekhouding laat ik nu buiten beschouwing, ook al was dat een belangwekkende noviteit. Het is niet zo dat al die registers vanaf het begin op dezelfde manier ingericht bleven. Ook hier werd specialisatie doorgevoerd, afhankelijk van het inhoudelijke aanbod.²²

Relatie tussen archiefvorming en ideeënwereld van Van Hout

Een paar voorbeelden mogen dienen om te laten zien hoe Jan van Hout zijn ideeën praktisch vorm gaf.

Een van de allereerste nieuwe series waren de ondertrouwregisters, die sedert 14 mei 1575 ter secretarie bijgehouden werden. Van Hout maakte daar kennelijk haast mee. Dat past volledig bij zijn opvattingen over de verhouding van kerk en magistraat.²³ Het huwelijk achtte hij een bestuurlijke zaak.²⁴ Het was dan ook logisch dat *het register dergeenen die getrouwt werden, by eenen publycken persoon, vanwege der overheyt gestelt, zal werden gehouden* (art. 24).

Een dergelijke opvatting koesterde hij ten aanzien van de armenzorg. Voor het eerst kwam dat heel markant naar voren in het zgn. *Armenrapport* van 20 februari 1577.²⁵ In dit discussiestuk voor de vroedschap gaf Van Hout zijn visie op de belabberde economische situatie en de sociale onrechtvaardigheid en uitte hij zijn ideeën die daar verbetering in moesten brengen. Daarin pleitte hij bijvoorbeeld voor een door de stedelijke overheid geregelde armenzorg. Dit richtte zich in feite niet tegen de katholieken, maar tegen het streven van de Calvinistische gemeente. Enerzijds achtte Van Hout het de plicht van een “christelicke overheyt” dat de “schamele gemeente” van het nodige werd voorzien, en anderzijds vreesde hij een te eenzijdige belangstelling voor de eigen lidmaten. De gehele bevolking was verantwoordelijk voor de armen, van welk “gemuet” (=geloofsovertuiging) men ook zij.²⁶ Hij herinnerde eraan

dat er nog velen de “pauselycke ende andere religien” waren toegedaan.²⁷ Om die reden was hij er ook voorstander van dat de collecte niet onder de preek werd gehouden, maar op zondag huis-aan-huis. Het getuigt van het besef dat Leiden een multireligieuze samenleving was geworden. De Nederduits-Gereformeerde gemeente nam hem dit niet in dank af. Nog jaren van discussie en strijd zouden volgen op dit punt.²⁸ In 1582 kwam de fusie tussen het burgerlijk armbestuur en de calvinistische diaconie er alsnog, waarbij de collectegelden in het gemeenschappelijke fonds werden gestort, maar de diakenen door de eigen kring werden voorgedragen.

En die armenzorg was bestemd voor alle inwoners van Leiden, autochtonen en allochtonen. De op het rapport volgende verordening van 8 augustus 1577 noemt expliciet de “uytheemsche armen”. Er zijn gedetailleerde voorschriften opgenomen om hen binnen het stelsel op te nemen.²⁹ De immigratiegolf was begonnen!! Het stadsbestuur zelf had daartoe het initiatief genomen.

Nog twee andere zaken uit het *Armenrapport* wil ik naar voren brengen, de armenregistratie en de buurtorganisatie, omdat die inzicht geven in Van Houts methodische aanpak. Registratie van armen, om de werkelijke behoeftigen onder de ingezetenen te kunnen traceren, was niets nieuws.³⁰ Opvallend is echter de degelijkheid. Een reeks van gegevens moest worden genoteerd: adres, leeftijd, burgerlijke staat, aantal kinderen, hoe men de kost verdiende, en last but not least, hoelang men al in de stad verbleef.³¹ Dit doet sterk denken aan de rubrieken van de algemene volkstelling die in september 1581 in Leiden werd gehouden, waarin aan de immigranten ook nog hun plaats van herkomst gevraagd werd.

Jan van Hout was duidelijk een liefhebber van bevolkingsregistratie. Reeds tijdens het Beleg organiseerde hij een volkstelling in verband met de nijpende voedselsituatie. En in december 1564, een paar maanden na zijn benoeming als stadssecretaris, werd er in Leiden een buurtregister ingevoerd.³² In het rapport van 1577 pleitte Van Hout voor een herindeling van de gebuurten, zodat ze allemaal ongeveer even groot zouden zijn. Hij was een voorstander van kleine gebuurten, waarvan de heer een ondersteunende rol kon spelen in de armenzorg.³³ Deze materie heeft hem zijn leven lang niet meer losgelaten. In 1577 kwam er niets van herziening. In 1593 werd er wel een verordening op de gebuurten uitgevaardigd, maar een vergroting van het aantal werd als hete brei vooruit geschoven. Wat Van Hout sedertdien ook voorstelde, het werd door de magistraat afgewezen.

Totaalbeeld van Van Houts archiefvorming

Bij zijn aantreden in 1564 trof Van Hout in het archief van de stedelijke secretarie in totaal 22 registers aan waarin neerslag van bestuurshandelingen bijgehouden werd. Drie ervan zijn tijdens zijn secretariaat gestopt (zoenboek, kenningboek, memoriaalboek). Daarentegen werden er 44 registers door Van Hout begonnen, waarvan er twee ook weer door hem gestaakt zijn. Een eenvoudige rekensom leert dat er dus aan het eind van zijn carrière 61 series ter secretarie en griffie bijgehouden moesten worden. Dat is bijna drie maal zo veel als bij zijn aantreden.

Het belang van de archiefvormgeving van Van Hout wordt nog eens extra onderstreept als we weten dat van die 44 series het er minstens 31 tot aan of in of zelfs ver na de Franse tijd uitgehouden hebben.³⁴

Van Hout heeft natuurlijk niet alleen maar series gevormd. Vele andere archivalia zijn door hem geproduceerd, waaronder stukken van immens belang. De beide volkstellingen heb ik al genoemd. Het zou tot 1795 duren voordat er weer een volkstelling gehouden zou worden. Ook de prekadastrale boekhouding kwam al even ter sprake. Ons huidige kadaster gaat terug op het Franse systeem dat in 1812 werd ingevoerd.³⁵ En ook zijn keurboeken mogen niet onvermeld blijven. Als opvolger van dat van 1545 drukte hij in 1583 een geheel nieuw.³⁶ In

1607 vond Van Hout het tijd voor een herziening.³⁷ Het kwam er niet meer van. Pas in 1658 zou een nieuw keurboek het licht zien.

Toegankelijkheid en materiële zorg

De verregerende differentiatie, maar ook de fysieke groei van het archief deden Van Hout nadenken over de toegankelijkheid ervan.³⁸ Circa 1590 is hij begonnen aan alle series en dossiers, zowel oude als nieuwe, een nummer toe te kennen en er op aan te brengen. Die nummers corresponderen met trefwoorden in een alfabetisch ingericht trefwoordenregister. Om zoekproblemen te voorkomen zijn sommige archivalia onder meer dan één trefwoord opgenomen. Anderzijds zijn een aantal archiefbescheiden en dossiers van hetzelfde nummer voorzien. In wezen betekende dit een ontsluiting op onderwerp. Deze toegang gold zowel het statisch als het dynamisch archief.

Daarnaast maakte Van Hout een lijst van alle privileges.³⁹ Deze basisdocumenten voor de stedelijke rechten kregen sowieso een bijzondere behandeling. Toen in 1577 bleek dat zij in erbarmelijke omstandigheden verkeerden en bewaard werden, besloot Van Hout ze schoon te maken en te conserveren en ze op chronologische wijze te bergen in ladenkasten. Maar het beste behoud was reproductie. Ze zijn afgeschreven in een nieuwe serie Privilegeboeken en bovendien nam Van Hout het initiatief om een drukpers aan te schaffen om de belangrijkste stukken te drukken, zodat aan alle leden van het stadsbestuur een exemplaar uitgeleend kon worden voor de duur van hun ambtstermijn.⁴⁰ Daar kwam het overigens niet van. Pas in zijn *Der Stadt Leyden Dienst-bouc*, een beginnetje van wat een stadsgeschiedenis van Leiden had moeten worden, zijn er een paar in druk opgenomen.⁴¹ Niet alleen de juridische bewijsfunctie, ook de geschiedschrijving bracht hem tot de oorspronkelijke bronnen.

Afronding

Wat voor soort secretaris is Van Hout geweest?

Het blijkt een initiatiefrijk man geweest te zijn, boordevol ideeën. Hij heeft als geen ander de noden van zijn tijd begrepen en durfde uitgesproken, misschien zelfs radicale oplossingen aan te dragen. Hij was daarin vaak zijn tijd vooruit, althans, niet al zijn voorstellen kregen onmiddellijk bijval. Opvallend is dat veel ideeën echter later toch uitgevoerd zijn, al was het maar ten dele.

Hij was dus vasthoudend. Maar niet star. Hij kende zijn grenzen ten aanzien van het maatschappelijk krachtenveld. Hij bleef de “minister” (dienaar) van de regenten. En dan was er de Calvinistische kerk, die een andere visie had op haar positie in de samenleving. Van Hout was zonneklaar een overtuigd Calvinist. Maar hij beschouwde de kerk slechts als een onderdeel van de gemeenschap, die dus niet het laatste woord mocht hebben. Hij had er oog voor dat de nieuwe samenleving multi-religieus was. Realist ook was hij ten aanzien van de immigranten.

De door de demografische explosie veroorzaakte maatschappelijke schaalvergroting bracht Van Hout tot een veel verdergaande bureaucrativering van het ambtelijk apparaat dan tot dan toe het geval was.⁴² Bij zijn dood was er een team gespecialiseerde secretariële medewerkers, die werkten volgens een vaste instructie.

Bovendien begreep hij dat efficiënte registratie, toegankelijkheid en berging van het archief voor bestuur en burger van essentieel belang was. Hij was niet de enige. Ook Philips II bijvoorbeeld, hechtte daar grote waarde aan.⁴³ Van Houts inspanningen leverden een archivalisch bouwwerk op dat meer dan twee eeuwen mee ging. Alleen het systeem van toegankelijkheid dat hij opgezet heeft is door zijn opvolgers weer losgelaten.

Het is evident dat Van Hout meer was dan het hoofd van de schrijfkamer. Als iemand die zijn visie wist om te zetten in voorstellen en daden, lijkt hij meer op de beleidsmedewerker van nu.

Zijn enorme werkkraft en zijn grote volharding, maar vooral zijn systematische werkwijze, waren de pijlers onder zijn succes.

¹ Hij was niet de langstzittende. Jan Filips 61 jaar (22 febr. 1448-1509) en Jan van Groenendijck 47½ jaar (1 okt. 1668-2 april 1716).

² Secretariearchief 1253-1575 (SA I) inv.nr. 61, fol. 46 e.v.

³ Rekest Van Hout aan de magistraat, in F. van Mieris, *Handvesten ... der stad Leyden* (Leiden 1759) 228-229.

⁴ Van Mieris, *Handvesten*, 230.

⁵ Stadsarchief 1575-1816 (SA II) inv.nr. 1051: *Vertooch*, fol. 2. J.C.H.de Pater, *Jan van Hout (1542-1609). Een levensbeeld uit de 16^e eeuw* (Den Haag 1946) 41, meldt dat ook, maar zonder bronvermelding. Een contract heb ik niet aangetroffen. Van Mieris blijktbaar ook niet.

⁶ SA II, inv.nr. 1046.

⁷ SA I, inv.nr. 61, fol. 96.

⁸ SA II, inv.nr. 1049; Van Mieris, *Handvesten*, 231.

⁹ Van 10 november 1574 tot 10 nov. 1575 en van 10 nov. 1577 tot 10 nov. 1580.

¹⁰ R.C.J. van Maanen, "Leidse stadhuisclerken tijdens de Republiek", *Holland* 16 (1984) 84.

¹¹ De *Ordonnantie ende onderrichtinge van de ordre of geregeltheit die van nu voortsien ter secretarje ... sal werden onderhouden* (16 december 1592; bibl. 16416d). NB Zie hierin de instructie voor de clerken over het schrijven en inrichten van de registers (verscheidene passages achteraan). Een exemplaar met aantekeningen van Van Hout bevindt zich in de UB Leiden. Zie daarover Ed van der Vlist, "Versregels van Jan van Hout", *Nieuw Letterkundig Magazijn* 9 (1991) 11-12.

¹² *Vertooch*, 1vso.

¹³ Van Maanen, "Leidse stadhuisclerken", 87. Van Hout noemt hem in zijn testament zijn neef. Zie over hem Karel Bostoën, *Hart voor Leiden. Jan van Hout (1542-1609): stadssecretaris, dichter en vernieuwer* (Hilversum 2009) 14, 15, 19, 21, 107.

¹⁴ Inventaris SA II, inleiding blz. xxxvi.

¹⁵ Dit onderzoek is gebaseerd op registers in SA I, SA II en het Oud-Rechterlijk Archief.

¹⁶ Voorbeelden hiervan zijn het Dienstboek A, het Register van vrolijke maaltijden en het Verhuringboek A, beter bekend als het Verhuring- en bestedingboek. De bestedingen kwamen er pas bij in deel B (1591). Al in de 15^{de} eeuw had registervorming plaats gevonden van de verpachting van de stedelijke accijnzen, maar deze was verlopen. De betreffende stukken werden los bewaard, deels aan een lias. In het nieuwe register van 1580 werden deze losse stukken vanaf 1573 vooraan bijgebonden. Van Hout startte ook de vonnisboeken opnieuw en legde een nieuwe serie privilegeboeken aan.

¹⁷ Nog een presentielijst gezien van 19 okt. 1579. Comparitiedullen van de vroedschap opgenomen tot Martini 1580.

¹⁸ SA II, inv.nr. 471, vroedschapsboek J, begonnen 29 juli 1577. Blijkens de opmaak van het titelblad van het "Armenrapport" (SA II, inv.nr. 5936) was al per 20 febr. een poging ondernomen. In zijn *Vertooch* merkt Van Hout op dat er vanoudsher een vroedschapsboek bijgehouden was, maar niet meer vanaf 1572. Wel waren er de minuten aan een lias.

¹⁹ Andere voorbeelden van *bifurcatie*: Voorwaardenboeken, 1592; Trouwboeken, 1592; Register brugmeesters, bonmeesters en heren van gebuurten, - 1600 (SA II, inv.nr. 5112. Vervolgd door de inv.nrs. 1105 en 1216).

²⁰ A.P.B. van Meeteren, *Op hoop van akkoord. Instrumenteel forumgebruik bij geschilbeslechting in Leiden in de zeventiende eeuw* (Hilversum 2006) 226 e.v.

²¹ Het eerste deel van de serie vermoedelijk verloren gegaan. Zie F.C.J. Ketelaar, "Jan van Houts 'Registratuer'", *Nederlands Archieven Blad* 84 (1980) 410.

²² Voorbeeld van specialisatie binnen een register: de Gerechtsdagboeken, waarin vanaf 1604 aparte rubrieken achterin opgenomen zijn.

Voorbeeld van verfijning binnen bestaand register: Dienstboeken: Het Dienstboek A is een echt register vanaf Martini 1581. Daaraan vooraf zijn diverse stukken bijgebonden, met name de registers van smalle diensten 1565-1581 (met liasgaten; vervolg op SA I, 74), maar ook de jaarlijkse lijsten van de leden van het Gerecht vanaf 1500. Vanaf 1577 zijn ook diverse andere functies opgenomen. In 1585 wordt voor het eerst een rubriek gewijd aan de "saeyetterie". Zie ook Ketelaar, "Registratuer", 406. Vanaf 1600 heeft Van Hout de smalle diensten in drie categorieën verdeeld: 1. de niet-eedplichtigen, 2. de wel-eedplichtigen, 3. de eedplichtigen die ook een borg moesten stellen. Als vierde groep de functionarissen van de hallen.

²³ Christine Kooi, *Liberty and religion. Church and State in Leiden's Reformation, 1572-1620* (Leiden 2000) passim.

Zie zijn motto *Haec libertatis ergo* tijdens het Beleg, in tegenstelling tot *Haec religionis ergo*, waar de voorkeur naar uitging van de orthodoxe Calvinisten. In de discussie sedert 1577 tussen de Calvinistische kerkenraad en de magistraat bleef Van Hout zijn standpunt trouw. In 1579 liet hij dit onomwonden weten naar aanleiding van een conceptkerkorde (J.C. Overvoorde, "Advies van burgemeesters en Gerecht van Leiden aan de Staten van Holland over de Acta van de in 1578 te Dordrecht gehouden synode", *Nederlands Archief voor Kerkgeschiedenis. Nieuwe Serie* 9 (1912) 117-149). Hij herhaalde zijn standpunt in een "Remonstrantie" die hij samen met zijn vriend en vrijdenker Coornhert opstelde naar aanleiding van de excommunicatie van de rekkelijke dominee Coolhaas (De Pater, *Jan van Hout*, 61-63). En het is niet voor niets dat hij een van de genomineerden was voor gijzeling bij de -overigens mislukte- samenzwering van aanhangers van Leicester in 1587 (Kooi, *Liberty*, 118).

²⁴ Overvoorde, "Advies", blz. 128 en art. 24, 78-91, bijz. 36-41.

²⁵ SA II, inv.nr. 5936. Dit rapport heeft geen eigenlijke titel. In de literatuur werd het veelal aangeduid als rapport aan de magistraat van Leiden over de armenzorg. Sinds Johan Koppenol, "Jacht op een jongeling van 'cleyen verstant': het omstreden auteurschap van het Leidse *Armenrapport* (1577)", *Holland. Historisch tijdschrift* 27 (1995) 13-30, wordt het steevast het *Armenrapport* genoemd. Ik ben het met Koppenol eens dat Van Hout de auteur was. Juist de soms lange periode tussen het verwoorden van diverse ideeën en het realiseren ervan lijkt mij een sterk argument.

²⁶ Deze zinsnede niet in het *Armenrapport*, maar in de aflezing dd. 8 augustus 1577 (SA II, inv.nr. 14) over de reorganisatie van de armenzorg.

²⁷ *Armenrapport* fol. 13vso.

²⁸ Kees de Wildt, *Ambt, doop en avondmaal in de oudste Leidse kerkenraadsacta. Enkele aspecten van het Gereformeerde kerkelijke leven in der zestiende eeuw* (afstudeerscriptie Universiteit Leiden 2007. Exemplaar in bibliotheek Regionaal Archief Leiden) 138-146. Christina Ligtenberg, *De armezorg te Leiden tot het einde van de 16^e eeuw* (Den Haag 1908) 231.

²⁹ Degenen die zich na 6 mei 1577 uit de Zuidelijke Nederlanden in de stad gevestigd hadden, vielen onder de regeling. De eerste (gratis) poorterinschrijving van een uit Engeland afkomstige Zuid-Nederlander dateert van 7 mei 1577.

³⁰ Alexander Cowan, *Urban Europe 1500-1700* (Londen e.a. 1998) 158-159. Over armenregistratie in Norwich in 1570 zie John Pound, *Tudor and Stuart Norwich* (Chichester 1988) 125-134.

³¹ *Armenrapport* fol. 15.

³² A.J. Brand, 'Sociale omstandigheden en charitatieve zorg', in J.W. Marsilje en R.C.J. van Maanen eds., *Leiden. De geschiedenis van een Hollandse stad, 1. Tot 1574* (Leiden 2002) 133. Marieke Wijsman, ' "Prince van Letterrijk"'. De Leidse gebuurten in de 17^{de} eeuw', *Leids Jaarboekje* 95 (2003) 98. Kees Walle, *Buurthouden. De geschiedenis van burengebruiken en buurtorganisaties in Leiden (14^e-19^e eeuw)* (Leiden 2005) 35, 41-44, 49-54; zie ook 61.

³³ *Armenrapport* fol. 12vso.-13.

³⁴ Minstens, omdat er vijf series niet met zekerheid achterhaald konden worden of zeker niet bewaard zijn gebleven: 1. comparitieboek, 2. register van beurzen, 3. stedelijke omslagen, vermoedelijk het *weekgeld* (SA II, inv.nr. 2003). Deze heffing is wellicht maar kort gehandhaafd, want het meervoud is reeds in eigentijdse index op het archief (SA I, inv.nr.1) geschrapt, 4. register van verpondingen (mogelijk het kervenregister (SA II, inv.nr. 3504), waarvan slechts één deel bekend is. Er zijn zeker kohieren aangelegd zolang de verponding heeft bestaan. Deze zijn echter vanaf "1580 à 1590" in 1768 vernietigd, zie SA II, inv.nr. 213, notulen ter burgemeesterskamer, 29 maart 1768, bijlage 45) en 5. particuliere omslagen.

³⁵ Auke van der Woud, *Het lege land* (Amsterdam 1987) 37.

³⁶ SA II, inv.nr. 9.

³⁷ SA II, inv.nr. 10.

³⁸ Zie Inventaris SA II, inleiding blz. xxxvii en SA I, inv.nr. 1.

³⁹ Inventaris SA II, inleiding blz. xxxviii-xxxix.

⁴⁰ W.I.C. Rammelman Elsevier, "De voormalige drukkerij op het raadhuis der stad Leyden, Ao. 1577-1610", *Handelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde dd. 3 april 1857*, blz.6-8.

⁴¹ Sandra Langereis, *Geschiedenis als ambacht. Oudheidkunde in de Gouden Eeuw. Arnoldus Buchelius en Petrus Scriverius* (Hilversum 2001) 161, 169. Johan Koppenol, *Leids heelal. Het loterijspel (1596) van Jan van Hout* (Hilversum 1998) 173-176.

⁴² Zie over criteria van bureaucrativering J.C.N. Raadschelders, *Plaatselijke bestuurlijke ontwikkelingen 1600-1980* (diss. Amsterdam 1990) en Id., *Lokale bestuursgeschiedenis* (Zutphen 1992) 36-40.

⁴³ Randolph C. Head, *Treasurers of Power, Mirrors of Governance: Political Archives and their Inventories in Europe, 1450-1750* (2008) 17-19. Tekst van een voordracht voor de Universiteit van Arizona, april 2008.

deze Lezing is onderdeel van het
Symposium van 11 december 2009:
HART VOOR LEIDEN: JAN VAN HOUT (1542-1609)
georganiseerd door de Vereniging Jan van Hout.
Zie voor de teksten van alle lezingen, verslag, foto's etc:
www.janvanhout.nl